

**ВОКАЛ АТҚАРЫҰШЫЛЫғыНДА ДЕМ АЛЫҰ ХӘМ ДАҰЫС ТЕХНИКАСЫН
РАҰАЖЛАНДЫРЫҰ УСЫЛАРЫ**

Жаныл Қуламбетова – доцент

kulambetovazanyl@gmail.com

Ўзбекстан мамлекетлик көркем өнер хәм мәденият институты Нөкис филиалы

**СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ ДЫХАНИЯ И ВОКАЛЬНОЙ ТЕХНИКИ В ВОКАЛЬНОМ
ИСПОЛНЕНИИ**

Жанил Қуламбетова – доцент

Нукусский филиал Государственного института искусств и культуры Узбекистана

**METHODS OF DEVELOPING BREATHING AND VOCAL TECHNIQUE IN VOCAL
PERFORMANCE**

Janil Qulambetova – Associate Professor

Nukus branch of the Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Таяныш сөзлер: вокал, фонациялық дем, дауыс аппараты, дем таянышы, резонанс, артикуляция, дикция, диапазон, вокал педагогикасы.

Резюме. Мақалада вокал атқарыушылығындағы дем алыу хәм дауыс пайда етиу техникасының теориялық-педагогикалық тийкарлары талланады. Қосықшының дем алыу аппараты, фонациялық демнің өзгешеликleri, дем менен сести үйлестириу, резонаторлардан пайдаланыу, артикуляция хәм диапазонды қәуипсиз рауажландырыу мәселелери көрип шығылады. Сондай-ақ, вокал сабақларында қолланыуға болатуғын басқышлы шынығыулар системасы, студентлерде ушырасатуғын тийкарғы техникалық кәтелер хәм оларды сапластырыу жоллары усынылады. Дауыс техникасын рауажландырыу тек күшли сес пайда етиу емес, ал еркин дем, тәбийғый тембр, анық дикция хәм көркем интерпретацияның өз ара бирлигин қәлиплестириу екенлиги тийкарланады.

Ключевые слова: вокал, фонетическое дыхание, голосовой аппарат, дыхательная опора, резонанс, артикуляция, дикция, диапазон, вокальная педагогика.

Резюме. В статье анализируются теоретико-педагогические основы техники дыхания и звукообразования в вокальном исполнении. Будут рассмотрены вопросы дыхательного аппарата певца, особенности фонационного дыхания, гармонизации дыхания и голоса, использования резонаторов, а также безопасного развития артикуляции и диапазона. Также предлагается поэтапная система упражнений, которые можно использовать на уроках вокала, основные технические ошибки, встречающиеся у студентов, и способы их устранения. Развитие вокальной техники основано не только на создании мощного звука, но и на формировании взаимосвязи свободного дыхания, естественного тембра, четкой дикции и художественной интерпретации.

Keywords: vocals, phonation breathing, vocal apparatus, breath support, resonance, articulation, diction, range, vocal pedagogy.

Summary. The article analyzes the theoretical and pedagogical foundations of breathing and sound production techniques in vocal performance. The singer's breathing apparatus, the characteristics of phonetic breathing, the harmonization of breath and sound, the use of resonators, and the safe development of articulation and range will be discussed. Also, a system of step-by-step exercises that can be used in vocal lessons, the main technical errors encountered by students, and ways to eliminate them are presented. The development of vocal technique is based not only on producing powerful sounds but also on forming a unity of free breath, natural timbre, precise diction, and artistic interpretation.

Кирисиу. Вокал өнери адамның физиологиялық мүмкиншиликлери менен көркем ойлауын бирлестиретуғын курамалы атқарыушылық тарау болып табылады. Қосық айтыу барысында дем алыу, дауыс қатламларының тербелиси, резонаторлардың хызмети, артикуляциялық ағзалардың хәреketи хәм еситиу аркалы өзін-өзи қадағалау бир путин системада әмелге асады. Усы системаның бир бууыны дурыс ислемесе,

сестин сапасы төменлейди, интонация тураксызланады, сөз анықлығы жойтылады ямаса дауыс аппаратына артықша күш түседи. Сонлықтан вокал оқытыуда дем алыу хәм дауыс техникасын бөлек көнликпелер жыйындысы сыпатында емес, өз ара байланыслы психофизиологиялық хәм көркем процесс ретинде үйретиу зәрүр.

Күнделикли дем алыу менен қосық айтыудағы демнің мақсети бирдей емес.

Тыныш жағдайда организм газ алмасыўын тәмийинлеў ушын дем автомат түрде алынады. Ал, вокалда дем алдын ала режелестириледі, музыкалық фразаның узынлығы, динамикасы, темпи хәм тексттиң мәниси менен басқарылады. Қосықшы демди тез хәм шаўқымсыз алып, оны фонация барысында үнемлі жумсаўы керек. Бул көнликпе тәбийғый түрде бирден пайда болмайды; ол системалы педагогикалық жумыс, дурыс сезиниў хәм қайта-қайта бақлаў арқалы қәлиплеседи.

Изертлеўдиң мақсети – вокал атқарыўшылығында дем алыў хәм даўыс техникасын раўажландырыўдың тийимли усулларын илимий-педагогикалық жақтан улыўмаластырыў, сабақта қолланыўға болатын басқышлы шынығыўларды көрсетип беріў хәм даўыс саўлығын сақлаўдың әхмийетин ашыў. Мақалада теориялық таллаў, салыстырыў, педагогикалық бақлаў хәм әмелий вокал шынығыўларын системаластырыў усулларынан пайдаланылды.

Вокал оқытыўшысы студентке анатомиялық түсиниклерди қорқынышлы ямаса курамалы терминлер менен емес, анық дене сезимлери арқалы түсиндириўи керек. Мысалы, «гүлди ийискегендей шаўқымсыз дем алыў», «сести демнің үстинде алып барыў» сыяқлы образлы көрсетпелер пайдалы.

Даўыс өкпеден шыққан хаўаның көмейдеги даўыс қатламларын тербелтиўи нәтийжесинде пайда болады. Бирақ бастапқы сес хәлсиз хәм тембрлик жақтан жарлы болады. Ол жутқыншақ, аўыз хәм мурын бослықларында резонанс арқалы байыйды. Жақтың еркин ашылыўы, тил түбиниң қысылмаўы, жумсақ таңлайдың белсендиліги хәм көмейдің тәбийғый халаты тембрдің толық шығыўына жәрдем береді.

Даўыс регистрлери менен жумыс ислегенде көкирек хәм бас резонансының карама-қарсылығы емес, олардың аралас координациясы баслы орын тутады. Төмен ноталарда сести шамадан тыс «аўырлатыў» жоқары диапазонға өтиўди қыйынластырады. Жоқары ноталарды күш пенен алыў болса көмейди қысады. Сонлықтан өтпели ноталарда динамиканы ўақытша жеңиллестириў, даўыссы сеслердің формасын майда өзгертиў хәм дем ағысын турақлы сақлаў пайдалы. Диапазонды раўажландырыў шетки ноталарды қайта-қайта күш пенен айтыў есабынан емес, орта регистрдеги еркин координацияны бирте-бирте кеңейтиў арқалы әмелге асырылады.

Сестинң жақсы қойылыўы оның бәлентлиги менен ғана өлшенбейди. Сапалы вокаллық сес тембрлик толықлық, интонациялық тазалық, регистрлердің тегислиги, сөздің түсиниклиги хәм динамикалық ийкемliliк пенен белгиленеди. Қосықшы пиано динамикасында да сестинң өзегин жоғалтпаўы, форте айтқанда болса бақырыўға өтпеўи керек. Бул ушын еситиў қадағалаўы дене сезими менен бирге раўажландырылыўы لازم. Сабақты аудиоға жазып, студент пенен бирге тыңлаў оның өз сесин сырттан бақалаўына хәм қәтелерди саналы аңлаўына мүмкиншилик береді.

Вокаллық шынығыўлар белгили бир избе-изликте алып барылса, олардың педагогикалық нәтийжелілиги артады. Биринши басқышта денени еркинлестириў хәм дурыс турыў халаты қәлиплестириледі. Аяқлар тәбийғый аралықта, дизелер қысылмаған, омыртқа созылған, ийинлер бос болыўы керек. Бас пенен мойынның артықша алға созылыўы ямаса артқа қайырылыўы көмей хызметине керис тәсир етеди. Қысқа дене шынығыўлары, ийин хәм мойынды босатыў, жақты жумсақ қозғалттырыў сабақтың пайдалы басламасы болады.

Екинши басқышта сес қоспай дем алыў шынығыўлары орынланады. Төрт есапта шаўқымсыз дем алып, қысқа ўақыт тең салмақты сақлап, сегіз ямаса он еки есапта «с» сесине дем шығарыўға болады. Бунда мақсет рекорд орнатыў емес, хаўа ағысының тегислигин сезиў. Кейин «ф», «ш», «в», «з» сеслери арқалы демнің қарсылығы өзгертилип, дем шығарыў булшық етлеринин ийкемliliги раўажландырылады. Бас айланыўы ямаса қолайсызлық сезилсе, шынығыў тоқтатылып, тәбийғый дем алыў қәлпине келтирилиўи керек.

Үшинши басқышта дем фонация менен бирлестириледі. Еркин орта тонда «м», «н», «ң» үнлес сеслеринен баслап, оларды даўыссы сеслерге жалғаў қолайлы: «м–а», «м–о», «н–е». Жумылған ерин менен жеңил ыңылдаў резонанстық сезимди оятады, бирақ сести мурынға қысып жиберіўге болмайды. Бес басқышлы гамма, терция хәм қысқа арпеджиолар орта диапазонда, орташа динамикада орынланады. Хәр бир шынығыўда демнің теңлиги, сестинң еркинлиги хәм интонация бирдей қадағаланады.

Төртинши басқышта артикуляция хәм дикция қосылады. Даўыссы сеслер тембрди алып жүрсе, даўыссызлар сөздің анықлығын тәмийинлейди. «Ма–ме–ми–мо–му», «бра–

бре–бри–бро–бру», «да–де–ди–до–ду» сыяқлы буўынларды ҳәр түрли темпте айтыў ерин, тил хәм жақтың координациясын күшейтеди. Дикция үстінде жұмыс ислегенде сөзди шайнап айтыўға да, даўыссызларды шамадан тыс қатты соғыўға да жол қойылмайды. Артикуляция музыкалық линияны үзбеўи, ал тексттиң мәниси тыңлаўшыға анық жетип барыўы керек.

Бесинши басқышта алынған көнликпелер көркем шығармаға көшириўледі. Шығарма текстиниң тыныс белгилери, мәнилик бөлимлери хәм музыкалық фразалары алдын ала талланады. Дем орынлары тек нота аралығындағы бослыққа емес, сөз мазмунына сай белгиленеді. Узын фраза қысқа бөлимлерге бөлинип шынығылады, соң олар бир демде пүтинленеді. Динамикалық өсиўде ҳаўаны бирден көп жумсамаў, фразаның шыңына қарай дем энергиясын сақлаў үйретиледі. Усылайша техникалық көнликпе көркем мақсетке бойсынады.

Жас қосықшыларда ең көп ушырасатуғын қәтелердиң бири – дем алғанда ийинлерди көтерип, көкиректің жоқарғы бөлимин ғана кеңейтиў. Бул жағдайда дем қоры аз болып, мойын булшық етлери қысылыўы мүмкин. Қәтени сапластырыў ушын студент арқасы менен жатып дем алыў сезимин бақлаўы, кейин сол төменги кеңейиўди турған халда сақлаўы мүмкин. Екинши қәте – фраза басында демди бирден шығарып жибериў. Буны «с» сесиндеги тегис дем, төмен динамикадағы легато хәм қысқа фразаларды бир демде айтыў аркалы дүзетиўге болады.

Үшинши қәте – жоқары нотаны аларда ийекти көтериў, аўызды шамадан тыс керип, сести күш пенен ийтериў. Төртинши қәте – көмейди жасалма түрде төмен услаў ямаса керисинше сести өте ашық айтыў.

Педагогикалық талап студенттиң жасы, даўыс түри, таярлық дәрежеси хәм денсаўлық жағдайына сай болыўы керек. Даўыстың тез шаршаўы, қарлығыў, аўырыў ямаса

диапазонның кескин қысқарыўы техникалық қәтениң белгиси болыўы мүмкин. Бундай жағдайда күшли шынығыўды даўам еттириўге болмайды. Дем алыў жолларының кеселликлери, узаққа созылған қарлығыў ямаса сес жоғалыўы байқалса, оториноларинголог ямаса фониатр кеңеси қажет. Вокал педагоги медициналық диагноз қоймайды, бирақ даўыс гигиенасын түсиндириўи хәм қәуипли белгилерге итибар беріўи тийис.

Даўыс техникасының турақлы раўажланыўы күнделикли режимге де байланысly. Жетерли уйқы, организмнің суў балансын сақлаў, бөлмениң ҳаўасын шамадан тыс курғатып жибермеў, суўықта даўысты зорықтырмаў хәм узақ ўақыт бақырып сөйлемеў әҳмийетли. Сапалы он бес-жигирма минутлық саналы шынығыў гейде қадағалаўсыз узақ айтыўдан пайдалырақ.

Жуўмақ. Вокал атқарыўшылығында дем алыў хәм даўыс техникасы бир-биринен ажыралмайтуғын бир пүтин процесс. Төменги қабырға-диафрагмалық дем, ҳаўа ағысын үнемли басқарыў, көмейдиң еркинлиги, резонаторлардың тең жұмыс ислеўи хәм анық артикуляция сапалы сестин тийкарын қурайды. Бул элементлер механикалық қайталаў менен емес, саналы сезиниў, еситиў қадағалаўы хәм көркем ўазыйпа менен байланыста раўажландырылады.

Тийимли вокал сабағы денени еркинлестириўден басланып, дем шынығыўлары, жеңил фонация, резонанс, артикуляция хәм шығарма үстінде жұмыс ислеў басқышларына өтеди. Педагог ҳәр бир студенттиң жеке даўыс өзгешелигин есапка алып, диапазонды асығыс кеңейтпеўи, техникалық қәтелерди ерте анықлаўы хәм даўыс гигиенасына турақлы итибар беріўи керек. Сонда вокал техникасы әншиниң даўысын ғана күшейтип қоймай, оның музыкалық ойлаўын, текстти сезиниўин хәм сахналық еркинлигин де раўажландырады.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Appelman D. R. The Science of Vocal Pedagogy: Theory and Application. Bloomington: Indiana University Press, 1967.
2. McCoy S. Your Voice: An Inside View. 3rd ed. Delaware, Ohio: Inside View Press, 2019.
3. Miller R. The Structure of Singing: System and Art in Vocal Technique. New York: Schirmer Books, 1986.
4. Sundberg J. The Science of the Singing Voice. DeKalb: Northern Illinois University Press, 1987.
5. Titze I. R. Principles of Voice Production. Iowa City: National Center for Voice and Speech, 2000.
6. Ware C. Basics of Vocal Pedagogy: The Foundations and Process of Singing. Boston: McGraw-Hill, 1998.